

Emil Noiński

"Zwycięzca spod Żyrzyna : generał
Michał Heydenreich-Kruk
(1831-1886)", Zdzisław Bieleń, Lublin
2006 : [recenzja]

Niepodległość i Pamięć 14/1 (25), 292-295

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław Bielań, Zwycięzca spod Żyrzyna. Generał Michał Heydenreich-Kruk (1831-1886), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, ss. 271

Historiografia powstania styczniowego, przeżywająca w ostatnich kilkunastu latach pewnego rodzaju odrodzenie¹, wzbogaciła się o kolejną biografię dowódcy z powstania lat 1863-1864. Jest nią biografia generała Michała Heydenreicha-Kruka autorstwa Zdzisława Bielania. Główni uczestnicy insurekcji styczniowej mają już swoje biografie (Ludwik Mierosławski, Marian Langiewicz, Józef Hauke-Bosak, Józef Wysocki). O generale Heydenreichu jakby zapomniano, a przecież należał do najbardziej energicznych dowódców w powstaniu styczniowym na Podlasiu i Lubelszczyźnie. Znakomity krytyk literacki, dramatopisarz i zarazem syn powstańca 1863 roku, Adam Grzymała-Siedlecki napisał o generale Heydenreichu, że choć „nazwał się krukem” to „orłem był z rodu”².

Autorem recenzowanej biografii jest Zdzisław Bielań. W swoim dorobku naukowym posiada on już kilka artykułów naukowych dotyczących m.in. powstania styczniowego na Lubelszczyźnie i Podlasiu³, jest również współautorem książki pt. „Groby uczestników powstania styczniowego na cmentarzach Lublina”. Recenzowana praca stanowiła podstawę dysertacji doktorskiej Autora, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Śladkowskiego, a obronionej w 1994 r.

Generał Michał Heydenreich-Kruk to postać wyjątkowa w dziejach powstania 1863-1864 r. Oficer sztabowy armii rosyjskiej, absolwent Akademii Sztabu Generalnego w Petersburgu, po wybuchu powstania w styczniu 1863 r. wziął w nim czynny udział, rezygnując tym samym ze świetnie rozwijającej się kariery wojskowej w armii rosyjskiej. Od czerwca 1863 r. pełnił funkcję naczelnika wojskowego województwa podlaskiego i lubelskiego.

W powstaniu na Podlasiu i Lubelszczyźnie znacznie przyczynił się do ożywienia działań partyzanckich na podległych mu terenach, przeprowadził dwie kampanie partyzanckie. W sierpniu tego samego roku odniósł głośne w całym Królestwie Polskim zwycięstwo w bitwie pod Żyrzynem. Po niepowodzeniach

1 Zob.: K. Groniowski, *Historiografia powstania 1863 r. w III Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” nr 1 (196), 2003 r., s. 5-42.

2 Cyt. za: A. Grzymała-Siedlecki, *Rok 1863 w literaturze pięknej*, „Museion” 1913, nr 1-2, s. 5-6.

3 Z artykułów naukowych zob. m.in.: Z. Bielań, *Kampania letnia generała Michała Heydenreicha-Kruka*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, sectio F, vol. XLVIII, 1993 r., s. 281-303; tenże, *Kampania 1863-1864 w relacji Jana Filipowicza*, „Bibliotekarz Lubelski” r. 38; 1991.

kampanii zimowej, na początku 1864 r. wyemigrował do Francji, angażując się w działalność wojskowo-polityczną wśród polskiej emigracji. Na początku lat siedemdziesiątych XIX wieku osiedlił się w Galicji, zamieszkał we Lwowie i tu też zmarł w roku 1886.

Biografia generała Heydenreicha składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy rozdział w całości dotyczy pochodzenia i młodości generała Heydenreicha oraz jego udziału w konspiracji niepodległościowej przed powstaniem styczniowym. W drugim rozdziale omówiono kampanię lipcowo-sierpniową generała Heydenreicha na Podlasiu i Lubelszczyźnie, w czasie której powstańcy odnieśli głośne w całym Królestwie Polskim i w Europie zwycięstwo w bitwie pod Żyrzynem (8 VIII 1863 r.). Mimo zwycięstwa kampania ta zakończyła się klęską w bitwie pod Fajstławicami (24 VIII 1863 r.). Rozdział trzeci i czwarty poświęcony jest kampanii jesienno-zimowej na Lubelszczyźnie oraz próbom kontynuowania walki zbrojnej w chwili wyraźnego już upadku powstania.

W dwóch ostatnich rozdziałach Autor skupił się na działalności emigracyjnej generała Heydenreicha we Francji oraz na działalności w Galicji, w schyłkowym okresie jego życia. Po upadku powstania styczniowego generał potwierdził, jak pisze Z. Bielen, „wierność ideałom, którym poświęcił karierę wojskową, zaszczyty i życie prywatne”⁴. Przystąpił do Komuny Paryskiej, a w Galicji zaangażował się w działalność Konfederacji Narodu Polskiego w 1876 r.

Wiele miejsca na kartach biografii Heydenreicha zajmuje również charakterystyka jego planów i memoriałów powstańczych, których był autorem bądź współautorem. Wyznacznikiem całej konstrukcji biografii był tok życia i działalności wojskowej generała Heydenreicha. „Obfitość lub niedostatek – pisze Z. Bielen we wstępie do biografii – źródeł i materiałów oraz ich charakter miały decydujący wpływ na uszczegółowienie niektórych rozdziałów publikacji”⁵. Dlatego aż cztery rozdziały poświęcono działalności wojskowej generała w powstaniu styczniowym na Podlasiu i Lubelszczyźnie od czerwca 1863 do stycznia 1864 r. Ze względu na niedostatek źródeł lata życia generała na emigracji we Francji i po powrocie do Galicji zostały potraktowane ogólnikowo.

Autor wiele miejsca poświęcił na odtworzenie kręgu rodzinnego Heydenreichów oraz antenatów generała, co nie należało do rzeczy łatwych. Trudności sprawiało głównie ustalenie pochodzenia narodowościowego rodziców generała. Pierwsi autorzy biogramów generała Heydenreicha szczególnie mocno akcentowali tradycje patriotyczne, kultywowane w tej rodzinie w czasach napoleońskich. Wśród przodków generała wymieniano bliżej nieznanego kapitana 2. Pułku Księstwa Warszawskiego, który zginął w bitwie pod Lipskiem w czasie przeprawy przez Elsterę w roku 1813⁶. Według ustaleń Z. Bielenia przodkowie generała Heydenreicha wywodzili się z Kurlandii i Inflant.

Warto tylko dodać, co pominął Autor biografii, że bratem rodzonym generała był Władysław Heydenreich, poddany pruski, sprawujący później funkcje

4 Z. Bielen, *Zwycięzca spod Żyrzyna. Generał Michał Heydenreich-Kruk (1831-1886)*, Lublin 2006, s. 251.

5 Tamże, s. 11.

6 M. Marcińczyk, *Wspomnienie o generale (M.J. Heidenreichu)*, „Perspektywy”, 1976, nr 17, s. 37.

urzędnika kolejowego w Petersburgu. Z małżeństwa z Anną z Raczkowskich miał syna Marka Ferdynanda Heydenreicha, znanego w początkach XX wieku księgarza, organizatora występów aktorów polskich w Petersburgu. M.F. Heydenreich działał we wszystkich niemal polskich organizacjach w tym mieście (Towarzystwo Dobroczynności, Sokół, Ognisko), a w czasie I wojny światowej również w Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny i w tajnym Prezydium Komitetu Obywatelskiego. Po I wojnie światowej, w latach 1919-1920 opiekował się jeńcami polskimi. W październiku 1921 r. został rozstrzelany za udział w spisku, o czym szeroko informowała ówczesna prasa warszawska⁷.

Natomiast Józef Heydenreich (krewny gen. Kruka), z którym w czasach emigracyjnych zetknął się generał, ma swój biogram w „Słowniku biograficznym oficerów powstania listopadowego” autorstwa nieżyjącego już Roberta Bieleckiego⁸. Swego rodzaju ciekawostką w dalszych losach rodziny generała Heydenreicha jest fakt, że jego wnuk Piotr Kucharski (1894-1973) pełnił funkcję attache ambasady polskiej w Paryżu⁹, ale to już wykracza poza ramy biografii generała Heydenreicha-Kruka.

Praca Z. Bielenia napisana została na podstawie źródeł drukowanych i rękopiśmiennych. Autor korzystał z monumentalnego i bezcennego wydawnictwa „Powstanie styczniowe. Materiały i dokumenty” oraz z wielu pamiętników, wspomnień, dzienników i relacji uczestników powstania styczniowego. Ze źródeł rękopiśmiennych wykorzystano głównie zasoby archiwalne Archiwum Państwowego w Lublinie (zespół: Rząd Gubernialny Lubelski, zawierający dokumentację dotyczącą „zaburzeń” krajowych w 1863 r.), Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (Zurnal wojennych dziejstw v Carstvie Polskom) oraz w mniejszym już stopniu bezcenne rękopisy Biblioteki Polskiej w Paryżu.

Z całą sumiennością wykorzystał Autor zbiory rękopiśmienne bibliotek krajowych: Biblioteki Narodowej w Warszawie (m.in. Teki Mieszki-Maliszkiewicz), Biblioteki PAN w Kórniku (Raporty i listy M. Heydenreicha do Jana Działyńskiego), Biblioteki Czartoryskich w Krakowie (Teki Emigrantów, zawierająca m.in. listy generała Kruka do J. Gałęzowskiego czy L. Gadona). Kwerenda przeprowadzona w zbiorach tych bibliotek pozwoliła na wyjaśnienie wielu niejasności w biografii generała Heydenreicha-Kruka.

Źródła dotyczące życia i działalności generała Heydenreicha najlepiej ukazują jego działalność w powstaniu styczniowym na Podlasiu i Lubelszczyźnie. Niewiele zachowało się natomiast źródeł ukazujących życie generała na emigracji we Francji i po powrocie do Galicji. Tym bardziej należą się Autorowi słowa uznania za trud podjęcia się napisania biografii postaci, która nie pozostawiła po sobie żadnych wspomnień czy też pamiętników (poza materiałami o charakterze wojskowym, jak memoriały, projekty powstania itp.). Jedynie pa-

7 Zob.: K. Świerkowski, *Marek Ferdynand Heydenreich*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. IX, Warszawa – Wrocław 1971, s. 341 (tamże dalsza literatura).

8 R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego*, t. 1, Warszawa 1999, s. 145.

9 Nekrolog dra P. Kucharskiego ukazał się w „Le Monde” z dn. 5 IX 1973 r.

miętnikarze z tamtej epoki w swych wspomnieniach dorzucili garść informacji dotyczących generała Heydenreicha.

Autor biografii bardzo swobodnie poruszał się w tym gąszczu sprzecznych często informacji. Do nietatwych spraw należy też zaliczyć wydanie obiektywnej oceny działalności gen. Heydenreicha w powstaniu styczniowym na Podlasiu i Lubelszczyźnie. Autorowi pracy udało się wydać ocenę obiektywną, wyważoną, zważywszy na to, że osoba generała – jak podkreśla we wstępie Z. Bieleń – od kilkudziesięciu lat zaliczana była do postaci kontrowersyjnych¹⁰. Wpływ na taką ocenę miał zapewne sąd wydany przez W. Przyborskiego w *Dziejach 1863 roku*, zarzucający generałowi tchórzostwo i zagarnięcie tzw. sum żyrzyńskich, zdobytych w bitwie pod Żyrzynem.

Szkoda tylko, że Autor nie odniósł się w biografii Heydenreicha do niedawnych ustaleń J. Płonki, a dotyczących udziału Henryka Sienkiewicza w powstaniu styczniowym pod dowództwem generała Kruka. To właśnie generałowi w dużej mierze poświęcony został niedawno odnaleziony (bodajże jedyny) poemat autorstwa Henryka Sienkiewicza pt. „Hanna. Poemat na tle powstania 1863 r.”¹¹

Biografia generała Heydenreicha-Kruka napisana została rzeczowo i zajmująco, jasnym i prostym stylem. Jedynym mankamentem książki jest brak bibliografii. Na uwagę zasługuje jednak znaczna liczba źródeł i opracowań historycznych wykorzystanych przez Autora w pracy nad biografią. Postać generała Heydenreicha-Kruka przybliży czytelnikowi stosunkowo bogata ikonografia, wzbogacona dodatkowo o plany bitew i potyczek. Recenzowana książka wydana została w efektownej szacie graficznej i starannej stronie edytorskiej.

Praca Zdzisława Bielenia ukazała się w 120. rocznicę śmierci generała Heydenreicha-Kruka. Jest niejako hołdem wobec życia i działalności generała, postaci zapomnianej nieco przez historyków, postaci, która na stałe wpisała się w dzieje powstania styczniowego oraz w dzieje walk o niepodległość Polski w XIX wieku. Wykorzystując szereg materiałów archiwalnych Zdzisław Bieleń dokonał interesującej charakterystyki jednej z najwybitniejszych postaci w dziejach powstania styczniowego. Biografia ta wpisze się zapewne nie tylko w nurt opracowań dotyczących powstania styczniowego ale także w nurt polskiej biografistyki. Wypada życzyć podobnych opracowań poświęconych innym dowódcom oddziałów w powstaniu styczniowym.

Emil Noiński

¹⁰ Z. Bieleń, *Zwycięzca spod Żyrzyna...*, s. 8-9.

¹¹ Szerzej o tym poemacie zob.: J. Płonka, *Nieznany poemat Henryka Sienkiewicza o powstaniu styczniowym*, „Arcana” 2003, nr 54 z 5 XII 2003 r.